

Målkonflikten mellan förnybar energi och skydd av marin miljö

Fallstudie av Kriegers Flak

Edward Bourn

Institutionen för miljövetenskap
Miljö- och hälsoskydd, självständigt arbete (30 hp)
Examensämne: Miljövetenskap
Masterprogram i miljö- och hälsoskydd (120 hp)
Våterminen 2022
Intern handledare: Åsa Romson
Extern handledare: Erik Lindblom (IVL)
English title: Offshore wind farms – Conflicts in
Kriegers Flak

Innehållsförteckning	
Populärvetenskaplig sammanfattning	1
Abstract	1
1. Inledning	2
2. Syfte och frågeställning	3
3. Analytisk ram och tidigare forskning	3
4. Metod och material	6
5. Resultat/undersökning	8
5.1 Fallstudie Kriegers Flak	8
5.2 Målkonflikter vid havsbaserad vindkraft.....	11
5.3 Regelverket till havsplanering.....	12
6. Analys och diskussion.....	14
6.1 Målkonflikter vid havsbaserad vindkraft.....	14
6.1 Regelverket till havsplanering.....	16
7. Slutsatser.....	18
Referenser	

Populärvetenskaplig sammanfattning

Uppsatsens forskningsfråga är: Hur hanterar den nyskapade planeringsprocessen för svensk havsplanering till lösningar av målkonflikten mellan förnybar energi och naturskydd? Finns skäl till förändringar nu när flera havsbaserade vindkraftsprojekt är på väg och kust – och havsplaneringsprocesserna genomförts?

Samhällsvetenskapliga relevansen är hur den nyskapade havsplaneringen kan användas för att lösa målkonflikten mellan havsbaserad vindkraft och skydd av marina områden. Givet olika intressen och aktörer som vill nyttja havsområdet, kan det uppstå målkonflikter mellan dessa. Konflikterna bör lösas på ett effektivt sätt för att gynna den energiomställning som samhällen måste genomgå för att klara miljömålen.

Havsplaneringen bör genomgå förändringar till kommande havsplaner, då regelverken och kunskapen som styr havsplaneringen utvecklas, som i sin tur påverkar havsplaneringen.

Några fynd var att målkonflikten vid havsområdet Kriegers Flak gick att lösa, genom tydlig villkorsgivning enligt Natura 2000-bestämmelserna. Vidare indikerar fynden på att havsplanerna i dag inte bidrar till en mer förutsägbar tillståndsprocess för havsbaserad vindkraft, samt att dagens tillståndsprocess bör genomgå förändringar.

Relevansen av fynden är att vissa målkonflikter är möjliga att lösa genom tydlig villkorsgivning, som tydligt reglerar vad som får göras och under vilka tider. Vidare innebär villkorsgivningen vilka typer av försiktighetsåtgärder som måste tillämpas för att skydda det marina området.

Abstract

Uppsatsen undersöker målkonflikter som finns kopplat till havsplanering, samt hur dessa kan lösas. Målkonflikten som uppsatsen fokuserar på är den mellan förnybar energi och skydd av marin miljö i samband med etablering av vindkraft till havs. Uppsatsen gör en fallstudie av den planerade havsbaserade vindkraftsparken vid Kriegers Flak, Öresund. Uppsatsen utgår från den formella planeringsprocessen och studerar här hur den processen verkar för att finna lösningar på målkonflikten. Metoden är en blandning av juridisk metod och kvalitativ innehållsanalys av plandokument, vilket bidrar till en tvärvetenskaplig uppsats. Resultaten visar att målkonflikten mellan Natura 2000-skydd och havsbaserad vindkraft är möjlig att lösa med hjälp av tydliga villkor i tillståndsgivningen. Resultaten visar även på komplexiteten kring målkonflikter och att havsplanerna kan bidra till en mer rättssäker tillståndsprocess för havsbaserad vindkraft. Slutsatserna visar att för att tillståndsprocessen kring havsbaserad vindkraft ska bli mer förutsägbar, måste den kommunala tillstyrkan ändras.

Nyckelord: havsbaserad vindkraft, havsplanering, målkonflikter, Kriegers Flak, förnybar energi

1. Inledning

Svenskt territorialhav och svensk ekonomisk zon förfogar sammanlagt över stort hav- och kustområde. Flera samhällsintressen och aktörer, exempelvis skydd av marina områden och Försvarsmakten, vill använda havs- och kustområdet för sitt intresse. Här kan det uppstå målkonflikter mellan vilket intresse och aktör som ska få företräde till en viss del av havsområdet.

Sverige har tagit fram tre officiella havsplaner för Bottniska viken, Östersjön och Västerhavet (Regeringen, 2022). Målet är att bidra till en långsiktig hållbar hantering av svenska havsområden, med samverkan mellan olika intressen, verksamheter och aktörer (Havs, 2019a, s. 8). Havsplanerna ska även fungera som vägledning vid tillståndsprövningar enligt miljöbalken (Havs, 2019a, s. 27).

Den havsbaserade vindkraften kan producera mer el och energi än den landbaserade, vilket beror på kraftigare och jämnare vindar till havs (Hav, 2019a, s. 166). Idag finns det enbart fyra havsbaserade vindkraftsparker på svenskt vatten och som under 2017 producerade 0,7 TWh. Enligt energiöverenskommelsen ska Sverige ha ett elsystem med 100 procent förnybar elproduktion år 2040. Energimyndigheten bedömer att cirka 80 – 100 TWh ny förnybar elproduktion behövs till 2040 – 2045. 2018 gjorde myndigheten bedömningen att ambitionen för havsplanerna bör vara att möjliggöra för cirka 50 TWh havsbaserad vindkraft. Givet den kraftiga expansion av havsbaserad vindkraft som måste till för att uppnå den förnybara energiproduktionen, kommer det med största sannolikhet bli fler målkonflikter mellan havsbaserad vindkraft och andra intressen och aktörer.

Ett exempel på en tydlig målkonflikt finns i havsplanen för Östersjön, område *Sydvästra Östersjön och Öresund*, vid havsområdet Kriegers Flak. Målkonflikten handlar om intressena förnybar energi mot marina områden (Hav, 2019a, s. 117). Havsplanen har flera områden som anses relevanta för havsbaserad vindkraft, där Kriegers Flak (Nr Ö285) är ett (Hav, 2019a, s. 111 & 114 – 116). Enligt havsplanen ska särskild hänsyn tas till både totalförsvarets intressen, samt till höga naturvärden (Hav, 2019a, s. 116). För att skydda den marina miljön instiftades Natura 2000-området Sydvästskånes utsjövatten i närheten, så sent som 2016 (Hav, 2019a, s. 113).

Vid tillståndsprövningar, exempelvis kring lokalisering av havsbaserad vindkraft, görs olika avvägningar mellan riksintressen enligt kap. 3 och 4 MB. Länsstyrelserna spelar en viktig roll i bedömningen hur riksintressena kan tillgodoses (Hav, 2019a, s. 28). Havsplanerna innehåller områden som är identifierade som riksintressen, bland annat för energiutvinning (Hav, 2019a, s. 111 – 112). Dom områden som definieras som användning ”*energiutvinning*” i havsplanerna ska ges prioritet vid förvaltning, planering och tillståndsprövning för det eller dom verksamheter som har denna definition (Hav, 2019a, s. 45).

2. Syfte och frågeställning

Uppsatsens syfte är att undersöka målkonflikter kopplade till havsplanering, havens användningsområde, samt hur dessa kan lösas. Målkonflikten som uppsatsen fokuserar på är den mellan förnybar energi och skydd av marin miljö i samband med etablering av havsbaserad vindkraft. Uppsatsen gör en fallstudie av den planerade havsbaserade vindkraftsparken vid Kriegers Flak, Öresund. Uppsatsen utgår från den formella planeringsprocessen och studerar här hur processen verkar för att finna lösningar på målkonflikten.

Huvudfrågeställningen för uppsatsen är:

Hur hanterar den nyskapade planeringsprocessen för svensk havsplanering till lösningar av målkonflikten mellan förnybar energi och naturskydd? Finns skäl till förändringar nu när flera havsbaserade vindkraftsprojekt är på väg och kust – och havsplaneringsprocesserna genomförts?

Givet frågeställningens omfattning, bryts ned i två mindre frågeställningar, för att lättare ge svar på huvudfrågan.

1. Vilka målkonflikter uppstår vid planering av havsbaserad vindkraft? Fokus på Kriegers Flak och dess målkonflikter. Hur kan eventuella målkonflikter lösas på ett effektivt och smidigt sätt?
2. Hur kan det nya regelverket för havsplanering verka för en mer rättssäker tillståndprocess för havsbaserad vindkraft?

3. Analytisk ram, juridisk lins och tidigare forskning

Linsen som används för analysen av materialet är en miljöjuridisk lins, där jag utgår från den nya formella process samt regelverk, som är kopplat till kust- och havsplanering, och analyserar de rättsliga instrumenten tillstånd för vindkraftverk, Natura 2000-skydd och avvägning mellan riksintressen.

Analysram, där havsplanering är en del:

För att säkerställa en långsiktig hållbar utveckling för havet används havsplanering som metod. Planeringen och skapandet av planförslagen genomförs av Havs- och vattenmyndigheten, därefter beslutar regeringen om förslaget godkänns (Hav, 2019a, s. 9 – 10). EU:s ramdirektiv för havsplanering (2014/89/EU) är implementerad i svensk lagstiftning genom miljöbalken (1998:808) och havsplaneringsförordningen (2015:400) (Ibid.).

I planeringsprocessen till havsplanerna har aktörer som myndigheter medverkat. Medverkan sker genom en process bestående av dialog, samråd och granskningar (Hav, 2019a, s. 17 – 18). Arbetet resulterade i Sveriges första havsplaner; Bottniska viken, Östersjön och Västerhavet (Hav, 2019a, s. 10). Havsplanerna omfattar delar av territorialhavet samt svensk ekonomisk zon och kommunala planeringen omfattar land, inre vatten och territorialhavet (Hav, 2019a, s. 11 – 12). Sveriges suveränitet över territorialhavet innebär att staten styr över områdets användning. Sverige har rätt till företräde för en del ändamål i ekonomiska zonen

(Ibid.). Juridiken för havsplaneringen styrs av lagrum och förordningar. Viktiga direktiv är EU:s havsmiljödirektiv (2008/56/EG) och plan- och bygglagen (Hav, 2019a, s. 12 – 14).

Havsplanerna är inte juridiskt bindande och ska vara vägledande för kommunala ÖP:n, samt för instanser vid tillståndsprövningar (Hav, 2019a, s. 4). Kommunen ansvarar för översiktsplanen för land, vatten och territorialhav enligt 3 kap. 3 § PBL (2010:900). Det är viktigt att det finns ett planeringssamförstånd mellan havsplanen och kommunala översiktsplanen (Hav, 2019a, s. 28).

På havet finns det flera intressen som ska samexistera, exempelvis Försvarsmakten och turism (Hav, 2019a, s. 15). När motstående intressen ska samexistera inom ett område, finns det en risk att det uppstår målkonflikter mellan intressena. Målkonflikten kring Kriegers Flak handlar om förnybar energi som havsbaserad vindkraft mot skydd av naturområden med känsliga värden, främst den hotade tummlaren. Här är det viktigt att få intressena att samexistera.

Målkonflikterna som uppstod i planprocessen till havsplanerna kunde lösas genom samråd och dialogprocesser. Dialogprocessen började 2012 när Havs- och vattenmyndigheten fick som regeringsuppdrag att förbereda havsplaneringsarbetet, och avslutades 2019 när Hav skickade förslagen på havsplanerna till regeringen (Hav, 2019b, s. 1). Dialogprocessen har två viktiga dokument, Granskningsredogörelse (dnr, 666-19) och Samrådsredogörelse (dnr, 396-18), (Ibid.) Dokumenten ger en sammantagen bild över dialogprocessen.

Enligt havsplaneringsförordningen (2015:400), ska samråd hållas för att relevanta aktörer ska ges möjlighet att uttrycka synpunkter på planeringsprocessen. Relevanta aktörer i processen var exempelvis länsstyrelser och kommuner (Hav, 2019b, s. 3 – 5). *Granskningsredogörelse* (dnr 666-19), redovisade inkomna synpunkter på planförslagen med Havs kommentarer (Hav, 2019b, s. 9). Sammantaget verkar processen med dialog och samråd i flertalet steg varit en väg framåt för att lösa målkonflikter som uppstår längs vägen vid denna typ av processer.

Havsplanerna har resulterat i tretton användningar för havsområdet, exempelvis för energiutvinning och yrkesfiske (Hav, 2019a, s. 3). Vidare innehåller havsplanerna vägledning för den mest lämpliga användningen, som redovisas vid varje delområde för Bottniska viken, Östersjön och Västerhavet (Ibid.).

Tidigare forskning

Det finns en hel del tidigare forskningen om hur målkonflikter kan lösas och hur olika aktörer kan samarbeta i planeringsprocesser. Tidigare forskningen visar exempel på hur en samrådsprocess kan utvecklas genom att fokusera mer på aktörer och deras engagemang. Vidare finns det exempel som kan appliceras på en svensk kontext.

Rodrigues et al. (2015), har undersökt acceptansen kring havsbaserad vindkraft i europeiska länder, exempelvis Danmark. Det finns sex områden som är placerade 4 km från kusten som tänkta lokaliseringar för havsbaserad vindkraft. Vidare anser studien att det är av stor betydelse med lokal-förankring kring vindkraften. Middelgrundens vindkraftspark på danskt vatten är 50 % delägd av en sammanslutning av privata investerare. Utvecklare måste erbjuda 20 % av projektet till företag och privata sektorn (Rodrigues et al. 2015, s. 10 – 11).

Haggett et al. (2010), tar upp aktörskonsultation och betydelsen av att aktörer som företräder olika intressen får möjlighet att uttrycka sina åsikter i ett dialogbaserat forum (Haggett et al, 2010, s. 3 – 4). För konsultationsprocessen anger studien att fiskarna vill ha möten mellan två parter och inte informationsmöten med flera deltagare. Fiskarna anger att partnerskapen med sektorer som olja fungerar bättre, då relationen stärks och synergier kan uppstå (Haggett et al, 2010, s. 8).

Zhang et al. (2015), redogör från en Taiwanesisk studie där dom utgår från idén att havsplanering används som ramverk för planering av havens nuvarande som framtida användning. Målet uppnås med vetenskapliga metoder samt involvera aktörer i beslutsprocessen. Författarna tror att målkonflikter kan lösas och samexistens mellan aktörer och intressen kan uppnås genom användandet av havsplanering som metod (Zhang et al. 2015, s. 2). Ett verktyg till lösningar på målkonflikter är ekonomisk och ekologisk kompensation. Ekonomisk kompensation är exempelvis statliga bidrag till fiskesektorn som förlorar fiskeområden till vindkraften. Ekologisk kompensation är exempelvis skapandet av konstgjorda rev under kraftverken (Zhang et al, s. 7 – 8). Viktigaste slutsatsen för lösningar på målkonflikter är aktörernas kommunikation och samarbete, samt att vissa aktörers intressen ger plats till intressen med högre samhällsvärde (Zhang et al. 2015, s. 10).

Pomeroy och Douvere (2008) nämner i en studie att hantering av marina miljön är ett val av samhällsrelevans. I beslutsprocessen kopplad till havsplanering utgör människor en stor del och påverkar förändringen. För att havsplanering ska lyckas måste aktörer delta i processen (Pomeroy och Douvere, 2008, s. 1). Studien nämner olika anledningar till att aktörer ska involveras, exempelvis bättre förståelse för ekosystemens komplexitet, och identifiera och lösa konflikter (Ibid.). Slutsatsen tyder på att en viktig del för en lyckad ekosystembaserad hantering gällande havsplanering, är medverkan och involvering av aktörer. För aktörers medverkan krävs resurser som tid och pengar, vidare är det kritiskt att aktörerna tidigt involveras och är med i processen olika faser (Pomeroy & Douvere, 2008, s. 7).

Steins et al. (2021) visar på möjligheten att kombinera havsbaserad vindkraft, naturskydd och fiskesektorn. Ett av vindkraftens problem är områden som enbart används av ett intresse, där målkonflikter med andra intressen och aktörer skapas (Steins et al, 2021, s. 1). Vidare går det att kombinera verksamheter som havsbaserad vindkraft med vattenbruk, men lagar agerar hinder. Studien nämner modellen ”Communities of Practices”, en sammanslutning av människor som tillsammans ska uppnå mål. Fallstudien konstaterade att det går att kombinera havsbaserad vindkraft med andra intressen. Ett problem med fleranvändning av områden är lagar som agerar hinder för utveckling, men kan rundas genom samverkan mellan aktörer (Steins et al, 2021, s. 2). Fallstudien tar upp att merparten av havsbaserade vindparkerna enbart används av vindkraftsaktörer, men aktörer från andra sektorer vill samarbeta (Stein et al, 2021, s. 4). Slutsatsen är att *Communitys of Practice* kan vara en viktig faktor för stödjandet av fleranvändning av havsområden och minska målkonflikter. Detta beror mer på att parterna jobbar tillsammans och bidrar med nya idéer (Stein et al, 2021, s. 8).

4. Metod och material

4.1 Övergripande metodansats

Metoden som uppsatsen bygger på är en kombination av kvalitativ innehållsanalys från området kvalitativa metoder, kombinerat med juridisk metod, som bidrar till att uppsatsen blir tvärdisciplinär.

Uppsatsen innehåller en fallstudie över den planerade vindkraftparken vid Kriegers Flak. Avsikten är att belysa målkonflikten mellan förnybar energi och skydd av marina områden, samt få förståelse för hur den kan lyftas i ett större perspektiv.

Enligt Rienecker och Jörgensen (2018), är kvalitativa metoder en användbar metod för att fördjupa sig inom sitt material och få svar på frågor som hur (Rienecker & Jörgensen 2018, s. 174). Då juridiskt material kommer undersökas i form av lagtexter och dokument i tillståndsprocesser, är frågor som hur juridiken ska tolkas viktigt att svara på och argumentera kring. Vid analys av omfattande material, är det nödvändigt att sätta den versionen i ett större sammanhang. Enligt Alvehus (2013) innebär detta att poängen med tolkning i kvalitativ forskning inte att man själv, som uttolkare ska förstå. Poängen är snarare att man ska bidra till en mer generell förståelse av ett fenomen, bidraget handlar om att utöka den tolkningsrepertoar som vetenskapen har tillgänglig (Alvehus 2013, sid 22 – 23). Givet det omfattande material som ligger till grund för uppsatsen, är den valda metoden relevant.

Enligt Sandgren (2021) är juridisk metod den övergripande metoden som en jurist använder sig av för att lösa juridiska problem som uppstår. I metoden är rättstillämpning en viktig del (Sandgren 2021, s. 49). Vidare innehåller den juridiska metoden bland annat hur lagar tillämpas i olika tillståndsprocesser, hitta relevanta lagrum och tolka situationen rättsligt (Ibid.).

För att sätta in uppsatsen i en större samhällsvetenskaplig och juridisk kontext, vore det intressant att för framtida studier kombinera kvalitativa innehållsanalysen med djupgående intervjuer med representanter från olika aktörer. Detta skulle troligtvis ge mer djupare förståelse, då jag vill förstå hur två olika perspektiv ställs mot varandra. Givet den tidsåtgång som finns tillgänglig för arbetet väljer jag att koncentrera mig på en kvalitativ fallstudie. Då den planerade vindkraftparken vid Kriegers Flak är den första på svenskt vatten, kan fallstudien fungera som en framtida vägledning för liknande tillståndsprocesser. Vidare kan resultatet visa på hur komplex tillståndsprocessen är och vilka typer av ändringar som kan genomföras för att få till en bättre tillståndsprocess.

4.2 Insamling av material

Materialet som uppsatsen är baserad på är huvudsakligen rapporter från Havs- och Vattenmyndigheten och juridiskt material som är relevant för Sveriges havsplanering. För att hitta relevant material gjordes en Google-sökning på *”havsplanering”*. Första sökträffen var från Havs- och Vattenmyndighetens hemsida som besöktes. Här gick jag in på underfliken *”Svensk havsplanering”*, där jag hittade relevant material under *”Havsplaneringsprocessen”* och *”Rapporter och dokument”*. Under *”Rapporter och dokument”*, fann jag HaV:s förslag till havsplaner 2019 med tillhörande dokument, samt den officiella havsplanen. Totalt

laddades 8 PDFer ned till datorn och lästes därefter igenom noggrant för att se vilka som hade mest relevans för uppsatsen.

Juridiska materialet som används i uppsatsen är Miljöbalken (1998:808), Plan- och bygglagen (2010:900), Havsplaneringsförordningen (2015:400) EU:s ramdirektiv om havsplanering (2014/89/EU). Andra relevanta lagrum kan förekomma. Det juridiska materialet hittade jag först genom att gå igenom miljöbalken, därefter läste jag igenom dokumentet *Havsplaner för Bottniska viken, Östersjön och Västerhavet* (Hav, 2019). När jag hade sammanställt det juridiska materialet gjorde jag en sista koll i havsplanen och stämde av med min handledare att jag hade en korrekt bild över juridiken.

Materialet till fallstudien om Kriegers Flak, hittade jag genom google-sökning på "*Kriegers Flak Vattenfall*", där jag sedan besökte första länken. Länken ledde mig in på all relevant information bland annat om hur tillståndsprocessen går till. Materialet som berör Natura 2000-området fick jag dels fram genom att maila en projektledare på Vattenfall, dels genom google-sökningar på "*Natura 2000 tillstånd Kriegers Flak*".

4.3 Analysmetod av materialet och fallstudien kring Kriegers Flak

Frågan om hur dessa målkonflikter ska hanteras analyseras med utgångspunkt i det delvis nya regelverk som omfattar kust- och havsplanering, tillstånd för vindkraftverk, Natura 2000-skydd och avvägning mellan riksintressen. Genom att använda Kriegers Flak som fallstudie, belyser uppsatserna en av målkonflikterna som uppstår vid tillståndsprocessen för havsbaserad vindkraft, hur den har lösts och vikten av att ha en fungerande havsplanering som bidrar till samexistens på havsområdet.

4.4 Metoddiskussion

Enligt författarna Alvehus (2013) och Agnafors och Levinsson (2019), innebär termen validitet att det som ska mätas faktiskt mäts, och reliabilitet innebär att studiens resultat ska upprepas vid ett annat tillfälle, helst av en annan person (Alvehus 2013, s. 122 – 123; Agnafors, M. Levinsson, M. 2019, s. 69). Genom att bland annat ha en tydlig beskrivning av metoden i uppsatsen kan uppsatsens vetenskapliga grund och bidrag stärkas, då resultatet kan återskapas och bidrar därför med ett större värde för framtida studier. Ahrne och Svensson (2015), menar med generaliserbarhet att ha förmågan att kunna generalisera, dvs. uttrycka sig om en större grupp eller sammanhang, än vad som studerats (Ahrne, G. Svensson, P. 2015, s. 27 – 29). Då uppsatsens fallstudie behandlar målkonflikten mellan havsbaserad vindkraft och skydd av marina områden, är det möjligt att dra slutsatser som stärker generaliserbarheten. Ett exempel på detta är Vattenfalls tänkta vindkraftspark vid Stora Middlegrunden, där samma målkonflikt uppstår. Målkonfliktshanteringen från Kriegers Flak kan appliceras på målkonflikten vid Stora Middlegrunden.

5 Resultat

5.1 – Bakgrund till fallstudien Kriegers Flak

Kort resumé över Vattenfalls tillståndsprocess för vindkraftspark på Kriegers Flak

2004 ansökte Vattenfall för första gången om tillstånd för att etablera och driva en havsbaserad vindkraftspark, vid Kriegers Flak, Öresund. Tillståndet söks enligt bestämmelserna i lagen (1992:1149) om Sveriges ekonomiska zon, då Kriegers Flak är inom svensk ekonomisk zon. Tillståndsansökan handlar om att uppföra en gruppstation om 128 vindkraftverk med totalhöjd på högst 170 meter. Vattenfall avser att bygga tillhörande transformatorstationer för elproduktionen och utföra åtgärder inom området som tillståndsansökan behandlar (Regeringsbeslut nr 17, M2004/4159/F/M, s. 6 - 7). Enligt Vattenfall beräknas parken generera 2 TWh el per år. 2006 godkände regeringen tillståndsansökan med villkorad tidsbegränsning på 10 år för uppförandet av vindkraftsparken.

En anledning till Vattenfalls satsning på havsbaserad vindkraft är dess bidrag till den hållbara energiproduktionen som Sverige behöver. Havsbaserad vindkraft har flera fördelar, exempelvis bättre vindförhållanden som bidrar till ökad elproduktion per kraftverk (Vattenfall, u.å). Energimyndighetens karttjänst ”Vindbrukskollen” har kategoriserat nästan hela Kriegers Flak som riksintresseanspråk för vindbruk (Vindbrukskollen; Hav, 2019a, s. 111). Huvudanledningen att Vattenfall ansåg området som den mest lämpliga lokaliseringen av 10 valda platser, berodde på grundförutsättningarna, bland annat lämpligt djup för fundamenten på cirka 16 m som grundast (Regeringsbeslut nr 17, M2004/4159/F/M, s. 6 – 7).

Aktörer som Försvarsmakten och Länsstyrelsen Skåne Län fick möjligheten att yttra sig över föreslagna lokaliseringen. Vattenfall ansökte om tillstånd enligt lagen (1996:314) om kontinentalsockeln för att dra elkablar från territorialgränsen till vindkraftens gruppstation, som godkändes enligt Regeringsbeslut nr 17, M2004/4159/F/M. Beslutet gav Vattenfall tillstånd enligt 5 § lagen (1992/1140) om Sveriges ekonomiska zon att uppföra den planerade vindkraftsparken.

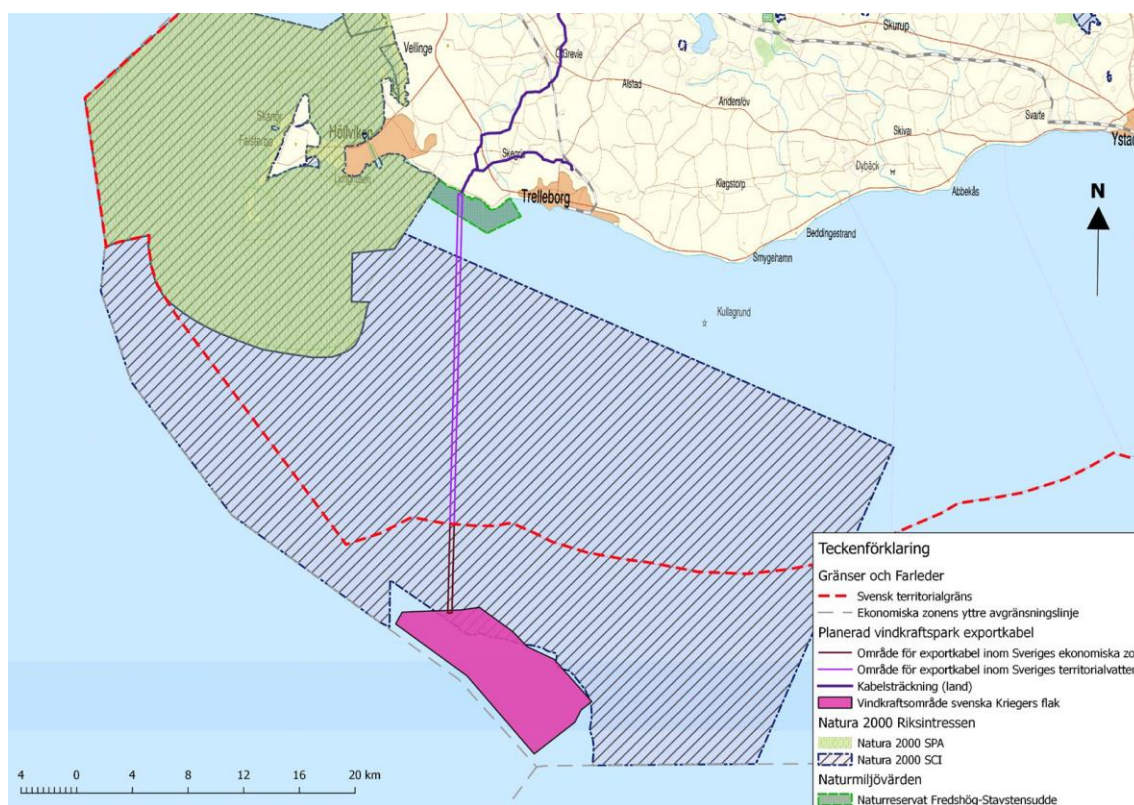
I tillståndsprocessen 2004 pekade regeringen särskild på två punkter som Vattenfall var tvungna att komplettera ansökan med, nämligen genomföra en MKB enligt 6 kap. MB, och tillämpa 2 – 4 kap. MB enligt 6 § lagen (1992:1140) om Sveriges ekonomiska zon. Punkterna är genomförda och godkända (Regeringsbeslut nr 17, M2004/4159/F/M, s. 23). MKBn utgör en viktig punkt i specifika miljöbedömningen som måste genomföras enligt 6 kap. 20 § 2 st MB, exempelvis för verksamheter som behöver tillstånd enligt 9 kap. Den redogör bland annat för en verksamhets påverkan av närliggande miljön och långsiktiga effekter som uppstår (Regeringsbeslut nr 17, M2004/4159/F/M, s. 8).

2 – 4 kap MB handlar om miljöbalkens allmänna hänsynsregler, exempelvis lokalisering. Från tillämpningsperspektiv kring 2 – 4 kap MB, har Länsstyrelsen Skåne beskrivit en mindre intressekonflikt med yrkesfisket, där Vattenfall hävdar att det endast är en minimal del som påverkas. Målkonflikten mellan natur och förnybar energi har Länsstyrelsen Skåne inget att anmärka på, då dom delar Vattenfalls bedömning att påverkan på flora och fauna blir minimal (Regeringsbeslut nr 17, M2004/4159/F/M, s. 10). Vidare behövs det ett kontrollprogram för att följa eventuell påverkan på flora, fauna och närliggande miljön.

I september 2012 ansökte Vattenfall om förlängning av ursprungliga tillståndet och blir beviljade nytt tillstånd av regeringen 2014, där tillståndet för igångsättning av byggandet förlängs till 1a oktober 2018 (Regeringsbeslut nr 1:5, M2012/2276/Me, s. 1). Vattenfall har ännu inte nyttjat tillståndet och börjat bygga några vindkraftsverk vid Kriegers Flak.

Tillståndsansökan som nu diskuteras och som är fokus för uppsatsen, är Vattenfalls inkomna ändringsansökan från 2018. Här yrkar Vattenfall att regeringen ändrar besluten M2004/4159/F/M och M2012/2276/Me, som innebär en höjning av tidigare totalhöjden från 170 meter till 280 meter, med förlängd byggnationstid till senast 31a december 2027 (Yrkande ändringstillstånd 2018, s. 2). Vattenfall vill få tillstånd att bygga högre vindkraftsverk vid Kriegers Flak, då tekniska utvecklingen gjort stora framsteg sedan första tillståndet beviljades i juni 2006. Tidigare turbinerna kunde generera 5 MW el på en höjd på 170 meter och nya turbinerna kan generera upp till 20 MW el. Nya kraftverkens rotorblad är längre än dom äldre, vilket innebär att totalhöjden måste öka till 280 meter för att fungera effektivt (Yrkande ändringstillstånd 2018, s. 3).

Sedan tidigare tillståndsbesluten om vindkraftverk på Kriegers Flak togs, har delar av området utpekats som Natura 2000-område för skydd av tumlare. Länsstyrelsen Skåne län fick i regeringsuppdrag att peka ut nya Natura 2000-områden för tumlare, varav Sydvästskånes utsjövatten är ett (Länsstyrelsen Skåne län, 2016, s. 1). Regeringen tog beslutet att godkänna det utpekade Natura 2000-området Sydvästskånes utsjövatten 2016. Området överlappar delvis Kriegers Flak och Vattenfalls tänkta vindkraftspark (Yrkande ändringstillstånd 2018, s. 8).

Figur 1: Karta som visar vindkraftsområdet för Svenska Kriegers Flak, Natura 2000-området Sydvästskånes utsjövatten. Bild från (Samrådsunderlag anslutningskabel inom svenskt territorialvatten, 2019, s. 7).

När förutsättningarna ändrades i tillståndsprocessen, med nya Natura 2000-området, gjorde Vattenfall bedömningen 2018 att tillståndsansökan måste kompletteras med en ansökan om tillstånd enligt 7 kap. 28 a § MB. Ansökan behandlar en verksamhets påverkan på skyddsvärda arter eller natur som Natura 2000-området avser att skydda. Ett Natura 2000-tillstånd kräver en MKB som en del i specifika miljöbedömningen enligt 6 kap. 20 § MB. Vattenfall inkluderade bedömningar kring vindkraftsverkens påverkan på tumlare i MKBn till ändringsansökan. Mars 2021 godkände Länsstyrelsen Skåne tillstånd enligt Natura 2000-bestämmelserna, för Vattenfalls tänkta vindkraftpark. Ändringsansökan prövas i miljödepartementet och regeringen aviserade att beslutet om tillstånden kommer under 2022 (Vattenfall, u.å).

I maj 2022 beslutade regeringen att bevilja Vattenfall tillstånd enligt svensk ekonomisk zon att uppföra den havsbaserade vindkraftparken vid Kriegers Flak (Regeringen, 2022b).

Natura 2000-skyddet och vindkraft vid Kriegers Flak

Här kommer huvudsakliga målkonflikten in, nämligen den mellan förnybar energi som havsbaserad vindkraft, som ställs mot skyddsvärda områden, enligt bestämmelserna för Natura 2000-områden.

Med utgångspunkt i Natura 2000-tillståndet som Länsstyrelsen Skåne har beviljat Vattenfall, har Vattenfall tillstånd att uppföra vindkraftparken enligt Natura 2000-bestämmelserna, men saknar tillstånd enligt regelverket för svenska ekonomiska zonen. Tillstånden är belagda med villkor för att minska påverkan på skyddsvärda områdets arter. Skyddsvärda arter är tumlare, som blir negativt påverkade av vindkraftparkens anläggningsarbete, vid pålning för fundamenten (Länsstyrelsen Skåne län, 2016, s. 2). Enligt 3 kap. 8 § MB klassas området Kriegers Flak som riksintresse för vindbruk och riksintresse för yrkesfiske enligt 3 kap. 5 § MB. Vid avvägning mellan flera riksintressen ställs vindbruk mot yrkesfiske. Länsstyrelsen Skåne anser att yrkesfiskets intressen enbart påverkas marginellt (Länsstyrelsen Skåne län, 2016, s. 13).

Med utgångspunkt i beslutet kring Natura 2000-området och villkor som exempelvis rör fredning av tumlare från störande buller från pålning av fundamenten (Länsstyrelsen Skåne län, 2021, s. 2 – 3). Det borde rimligtvis finnas ett intresse av att använda en tydlig villkorsgivning som ovan, i framtida tillståndsprocesser där skydd av områden ställs mot förnybar energi. Enligt Länsstyrelsen Skånes uppfattning, är det möjligt att förena havsbaserad vindkraft med skydd av tumlare, om det görs på saklig grund. Bedömningen som Länsstyrelsen Skåne har genomfört hur den specifika miljökonflikten mellan marint skydd för tumlare och havsbaserad vindkraft går väl ihop med nya havsplanen för Östersjön som finns officiellt sedan 2022.

Nya havsplanen

Den komplexa situationen kring havsplaneringen gestaltas genom ”*Plankarta havsplaneområde Östersjön*”, sid 86 (Hav, 2019a, s. 86). Kartan visar Östersjöns indelning som delas in i mindre områden, för att där fokusera på specifika områden som sydvästra Östersjön och Öresund. (Hav, 2019a, s. 115). Havsplanerna hanterar målkonflikter på liknande sätt, genom att exempelvis peka på att särskild hänsyn bör tas till totalförsvarets intressen, till höga naturvärden och till höga kulturmiljövärden (Hav, 2019a, s. 86 & 41).

Genom att fokusera på havsområde sydvästra Östersjön och Öresund, tydliggörs att särskild hänsyn ska tas till totalförsvarets intressen och till höga naturvärden.

Särskild hänsyn syftar till att det som kräver särskild hänsyn, får det genom tillståndsprocessen. Exempelvis kan det innebära tydligt ställda krav i villkorsgivningen eller specifik utformning av en verksamhet. Vidare står att energiutvinning ska anpassas till natur, samt att det behövs tillstånd enligt Natura 2000-bestämmelserna (Hav, 2019a, s. 116). Här tydliggör havsplanerna att det finns motstående intressen, som pekar på målkonflikter, där aktörerna i tillståndsprocessen ska lösa målkonflikten. Havsplanerna ska betraktas som vägledning. För hantering av målkonflikterna verkar havsplanerna för att försöka uppnå samexistens mellan intressen, där vissa intressen behöver mer anpassning (Hav, 2019a, s. 56). Exempel på detta är utformningen av villkorsgivningen för tillståndsprövningen. Som sista hantering av målkonflikter, riktar havsplanerna fokus mot områden om omfattas av riksintresseanspråk, vilket innebär att dom har tyngre vikt än allmänna intressen (Hav, 2019a, s. 42 & 43). Havsplanerna handlar mer om att identifiera motstående intressen som ett steg i konfliktlösningen, och att lösningen av konflikten sker i konkreta fall.

5.2 Målkonflikter vid havsbaserad vindkraft

För havsplaneringsprocessen fastslog Havs- och vattenmyndigheten 10 planeringsmål, exempelvis för marin grön infrastruktur (Hav, 2019a, s. 32 – 36). Vid en målöverblick är det möjligt att se målkonflikter som kan uppstå, där konflikten tydliggörs när målen bryts ned i delmål. Plankartorna har områden med olika kategoriseringar, som agerar exempel på konflikter (Hav, 2019a, s. 39 – 41). Delen som poängterar särskild hänsyn till totalförsvarets intressen, indikerar att totalförsvaret har företräde och det innebär att särskild hänsyn bör tas till verksamheten. Detta är ett resultat av att Försvarmakten klassas som ett riksintresse. Försvarmaktens intressen behöver stora land- och havsområden för övningar, som kan störas av annan användning (Boverket, 2020). Enligt 3 kap. 9 § MB, innebär att områden som har betydelse för Försvarmaktens intressen ska skyddas mot åtgärder som påverkar intressena.

Det finns även andra målkonflikter, exempelvis havsbaserad vindkraft mot yrkesfiske eller skydd av natur mot havsbaserad vindkraft (Hav, 2019a, s. 57 – 59). Energiutvinning mot kultur handlar främst om att landskapsbilden blir förändrad om det byggs vindkraft. Anledningen är tekniska utvecklingen som genomsyrar vindkraftsindustrin, när verken blir högre och får större rotorblad. Resultatet blir att dom syns tydligare från land. Energiutvinning mot natur handlar om hur anläggningsarbetet kopplat till vindkraftverken påverkar naturen negativt, exempelvis med störningar på däggdjur och fåglar. Då Östersjön är ett känsligt innanhav med sällsynta arter som tumlaren, finns det skäl för en målkonflikt mellan intressena. Energiutvinning mot yrkesfiske tar upp att det yrkesfisket inte kan nyttja sina tidigare fiskezoner. Detta är ett resultat av stora havsområden som behövs för vindkraften, vilket har en negativ påverkan på yrkesfisket (Ibid).

Fallstudien kring den planerade vindkraftsparken vid Kriegers Flak tar upp målkonflikten mellan skydd av marina områden och havsbaserad vindkraft. Natura 2000-området, *Sydvästskånes utsjövattnen*, instiftades av Länsstyrelsen Skåne som regeringsuppdrag 2016 (Länsstyrelsen Skåne län, 2016, s. 1). Ett Natura 2000-område definieras enligt 7 kap. 27 § MB, som ett naturområde som bör skyddas. Enligt 7 kap. 28 a § MB, måste det finnas tillstånd för verksamheter, exempelvis vindkraft, som kan påverka naturområdets miljö. När en verksamhet som kan anses i stor utsträckning påverka miljön i ett Natura 2000-område,

måste det vid tillståndsprövning göras en bedömning ifall verksamheten går i linje med 7 kap. 28b – 29 §§ MB (Hav, 2019a, s. 58).

Havsplanerna har den stora andelen områden som är viktiga för natur, exempelvis höga naturvärden för rovfåglar och tumlare som gemensamma nämnaren (Hav, 2019a, s.87 – 88 & 93 – 94).

Sydvästskånes utsjövatten som gränsar till Kriegers Flak, är skyddsvärd då det utgör boplats åt delar av Bälthavets och Östersjöns tumlarpopulation. Skydd enligt Natura 2000-bestämmelserna bidrar till ett starkare naturskydd för tumlare, som behöver då pga. Stor variation vid val av boplats, och känslig för bullerstörningar. Området har även känsliga naturtyper som rev som bör skyddas från mänsklig påverkan (Hav, 2019a, s. 113; Länsstyrelsen Skåne län, 2016, s. 4; Länsstyrelsen Skåne län 2021, s. 4). Natura 2000-beslutet som Länsstyrelsen Skåne godkände 2021 har tydliga villkor som ska skydda tumlare och känslig natur vid Kriegers Flak. Villkoren handlar exempelvis om tydliga skyddsåtgärder vid fundamentens pålningsarbete och tydliga tidsangivelser för när olika arbeten får och inte får genomföras (Länsstyrelsen Skåne län, 2021, s. 2 - 4). MKB som Vattenfall har utfört för ansökan enligt Natura 2000-bestämmelserna, är omfattande och behandlar allt från påverkan på bottensediment till tumlare (MKB kap 9, 2018, s. 67 – 70, 79 – 86). Tillsammans med skyddsåtgärder som minskar påverkan från pålning och ljudliga arbeten, bedömer MKBn att påverkan på tumlare blir försumbar (MKB kap 9, 2018, s. 101 – 102). Kring marina däggdjur som tumlare fokuserar den mycket på undervattensljud som är den faktorn som har störst negativ påverkan på tumlaren (MKB kap 9, 2018, s. 79 – 86).

Den sammanlagda påverkan på Natura 2000-området är enligt MKBn försumbar, vilket beror på att Natura 2000-området enbart överlappar Kriegers Flak med 0,6 % av sin yta, och välmotiverade skyddsåtgärder (MKB kap 9, 2018, s. 110 – 114). Enligt delområdet *Sydvästra Östersjön och Öresund*, för Östersjös-havsplan, omfattas större delen av Kriegers Flak som riksintresseanspråk för vindbruk, vilket bekräftas av Energimyndighetens karttjänst ”Vindbrukskollen” (Hav, 2019a, s. 112; Energimyndigheten, 2019, Vindbrukskollen). Detta bekräftas av nr Ö285 med tillhörande karta över delområdet (Hav, 2019a, s. 116 – 117).

Målkonflikterna som uppstår kan troligtvis lösas genom olika varianter av samråds- och dialogprocesser mellan aktörer, samt noggrann utvärdering av tillämpningen av havsplaner i verkliga case (Hav, 2019a, s. 17 – 19). Samrådsprocessen som användes vid planeringsprocessen vid skapandet av havsplanerna verkar ha fungerat som en arena för aktörer att uttrycka sina åsikter om förslagen till havsplanerna. Genom att vidareutveckla denna process och flytta den till en målkonfliktshantering, som specifikt används vid specifika projekt där målkonflikter uppstår, borde denna modell fungera som en väg framåt.

5.3 Regelverket vid havsplanering

Syftet med planerna är att verka vägledande för exempelvis kommuner och länsstyrelser vid planering över havsområdets användning och komplexa frågor som etablering av havsbaserad vindkraft (Hav, 2019a, s. 8). Havsplaneringsförordningen (2015:400) skriver att Havs- och vattenmyndigheten ska ta fram nya havsplaner vid behov (Hav, 2016, s. 31). Resultatet är att processen ses som en kontinuerlig utvecklingsprocess, där erfarenheter från tidigare havsplaner kan bidra till kommande havsplaner. Övergripande målet är att främja en långsiktig hållbar utveckling och skapa samförstånd mellan motstående intressen. Då havsplanerna nyligen godkändes måste dom först tillämpas i tillståndsärenden hos prövningsinstanser, innan slutsatser kan dras ifall dom bidrar till en mer förutsägbar tillståndsprocess för havsbaserad vindkraft.

När en havsplan tillämpas vid tillståndsprövning av havsbaserad vindkraft, kan det uppstå nya målkonflikter. Så har skett vid Kriegers Flak där förnybar energi ställs mot skydd av marina områden. Ett av havsplanernas mål, enligt Havs- och vattenmyndigheten, är *”samexistens främjas mellan olika verksamheter och användningsområden”* (Hav, 2019a, s. 9). I ett långsiktigt perspektiv kan havsplanernas mål och syfte, i kombination med bestämmelserna enligt 1 kap. 1 § MB, bidra till en mer förutsägbar tillståndsprocess för havsbaserad vindkraft. Här är det viktigt att havsplanerna verkar för en förutsägbarhet för olika typer av näringsidkare inom havsrelaterade verksamheter, exempelvis vindkraftsindustrin. För framtida tillståndsprocesser kring olika verksamheter, kommer arbetet gå djupare kring lokalisering och projektets utformning (Hav, 2019a, s. 27). Havsplanernas syfte kan uppnås genom att utveckla och se över relevanta delar av existerande havsförvaltningen och regelverket (Ibid).

En tänkbar lösning är att kategorisera intressen och verksamheter som förenliga och ej förenliga. Andra exempel är att vissa riksintressen får företrädare över områden som är viktiga för riksintresset, exempelvis riksintresset vindbruk ges företräde för fler områden än tidigare.

Miljöbalken kräver att havsplanerna ska vara vägledande vid tillståndsprövningar, exempelvis att delplanen Sydvästra Östersjön och Öresund är vägledande vid områdets tillståndsprövningar. Vid fall som handlar målkonflikter kring områdets mest lämpliga användning, ska havsplanen verka vägledande (Hav, 2019a, s. 27).

Havsplanerna har en vägledande roll för kommunala översiktsplaneringen. Här bör det finnas ett samförstånd mellan båda parterna, då översiktsplaneringen kan visa på eventuella lokala tolkningar som kan vara relevanta för havsplaneringen (Hav, 2019a, s. 28). Ett planeringsmål är att skapa förutsättningar för utvecklad energiöverföring och förnybar elproduktion i havet (Hav, 2019a, s. 35). Ett tydligt utpekad mål ger en indikation på havsplanernas långsiktiga ambition.

Skillnaden i tillståndsprocessen för havsbaserad vindkraft är ifall vindkraften är i territorialhavet eller svensk ekonomisk zon (Energimyndigheten, 2019). Territorialhavet kräver tillstånd för exempelvis vattenverksamhet enligt 11 kap. 9 § MB (1998:808). Vidare krävs även tillstånd enligt kontinentalsockellagen (1996:314) som behandlar undersökning av havsbotten och ekonomiska zonen. Slutligen behövs den kommunala tillstyrkan för etablering och tillstånd eller dispens för intrång i skyddade områden enligt miljöbalken

(Energimyndigheten, 2020d & 2020c). Skydd av områden behandlar Natura 2000-områden, 7 kap. 28 § MB. Ansökan prövas av mark- och miljödomstolen (Hav, 2019a, s. 172).

Svensk ekonomisk zon kräver tillstånd enligt lagen om Sveriges ekonomiska zon (1992:1140) 5 §. Vidare krävs tillämpning av 2 – 4 kap, 5 kap. 3§ och 16 kap. 5 § MB, vid tillståndsprövningen. Ansökan kompletteras med en MKB, enligt 6 kap. MB. Slutligen krävs tillstånd enligt kontinentalsockellagen (1996:314), för undersökning av havsbotten i ekonomiska zonen (Energimyndigheten, 2020b). Regeringen prövar ansökan för ekonomiska zonen och tillstånd för Natura 2000-områden krävs även för ekonomiska zonen (Hav, 2019a, s. 174).

Tillståndsprocessen kring Kriegers Flak började i början av 2000-talet (Vattenfall, u.å). Fallstudien visar på ett tydligt exempel på tillstånds- och prövningsprocessen för havsbaserad vindkraft. En av flera prövningar är regeringens instiftande av Natura 2000-området Sydvästskånes utsjövatten 2016, gränsande till Kriegers Flak (Vattenfall, u.å; Hav, 2019a, s. 197 – 201). Vattenfall genomförde undersökningen enligt 7 kap. 28a § MB, varpå Länsstyrelsen Skåne godkände tillståndet i mars 2021 (Ibid.). Genom havsplanernas vägledning är förhoppningen att framtida tillståndsprocessers förutsägbarhet ökar och tiden minskar.

En faktor som bidrar till långdragna tillståndsprocesser är kommunala tillstyrkan, eller kommunala vetot (Energimyndigheten, 2015). Kommunala tillstyrkan redovisas i 16 kap. 4 § MB (1998:808). Vid tillståndsprövning vindkraft på land och i territorialhavet, har kommunala tillstyrkan haft negativ påverkan på tillståndsprocesser (Energimyndigheten, 2021, s. 55 – 58). Kommuners möjligheter att säga ja eller nej till föreslagna vindkraftsetableringar sker för att kommuner självständigt ska avgöra lämpligheten för mark- och vattenanvändning.

Enligt 22 kap. 6 § MB, är en av kommunens roller att tillvarata miljö- som allmänna intressen vid tillståndsprövningen (Energimyndigheten, 2015, s. 9). Enligt nuvarande beslutsprocessen kan en kommun vid ett tillfälle godkänna en föreslagen vindkraftsetablering, som sedan avslås i ett senare tillfälle (Energimyndigheten, 2021, s. 57). Resultatet kan bli en osäkerhet hos projektören för etableringen, eller för prövningsmyndigheten (Ibid.). Resultatet av detta kan bidra till att en tillståndsprocess för vindkraft kan ta ännu längre tid än nödvändigt.

För att skapa förutsättningar för en mer förutsägbar tillståndsprocess kan havsplanerna lyfta riksintresset för vindbruk som intresse som har företräde över andra intressen och placera vindkraftsetableringar i svensk ekonomisk zon, för att undvika att den kommunala tillstyrkan bidrar till en längre process än nödvändigt. Detta leder till att vindkraften hamnar längre ut i havet, stör färre människor på land och bidrar till positiva effekter.

6 Analys och diskussion

6.1 Analys av målkonflikter

Fallstudien Kriegers Flak beskriver en tydlig målkonflikt i tillståndsprocesser för havsbaserad vindkraft, mellan förnybar energi mot skydd av marina områden (Hav, 2019a, s. 112). Skydd av marina områden utgörs av Natura 2000-området *Sydvästskånes utsjövatten* (Länsstyrelsen

Skåne län, 2016, s. 1). Havsplanerna ger ingen indikation om målkonflikters existens. Av *Samrådsredogörelse* och *Granskningsredogörelse* samt studerande av *Havsplaner*, framgår att det existerar målkonflikter mellan olika intressen (Hav, 2019a, 2019c & 2019d).

En modern samrådsprocess som är utvecklad från samrådet från havsplaneringsprocessen, kombinerat med modeller som behandlar aktivt aktörsdeltagande (Pomeroy & Douvere, 2008), eller *Community of practice* (Stein et al, 2021), kan ha förutsättningar för att skapa en modern arena där aktörer med motstående intressen regelbundet möts under en tid för att diskutera tekniska frågor.

Modellen används med fördel i första stadiet vid tillståndsprocesser, före avgränsningssamrådet som används vid specifik miljöbedömning enligt 6 kap. 30 § MB (1998:808). Förändringen kan öka förutsättningarna för en smidigare lösning av komplexa målkonflikter, som gynnar den enskilda verksamheten och ökar förutsägbarheten i tillståndsprocesser, och reducerar tiden från ansökan till godkänt beslut.

För att få processen kring nya samrådsforumet mer effektiv, kan det vara bra att införa en borte tidsgräns att få tillfälle att diskutera målkonflikterna. Utformningen av tidsgränsen kan vara ett specifikt antal möten under 6 – 12 månader. Genom införandet av en tidsgräns har aktörerna en tydligare tidsram att förhålla sig till, som långsiktigt kan bidra till en lösning som aktörerna är överens om. Enligt ursprungliga havsplaneringsprocessen verkar det som att en långtgående dialog- och samrådsprocess, dvs, skapandet av en arena för diskussion av olika tekniska krav, är rätt väg att gå.

Tänkbara lösningar på målkonflikten kan vara ekonomisk eller ekologisk kompensation. Ekonomisk kompensation kan vara att intäkterna från havsbaserad vindkraft tillfaller kommunen, eller att verksamhetsutövaren står för ekonomisk kompensation till kommunen, som del av projektets vinst. Ekonomisk kompensation kan vara ett incitament för att lösa vissa målkonflikter. Att skapa ett vindkraftkooperativ där lokalbefolkningen och samhällsaktörer tillsammans köper andelar av vindkraftparken, där vinsten tillfaller lokalbefolkningen, är även en ekonomisk kompensation. Rodrigues et al (2015), nämner att Danmark har använt metoden vid Stora Middlegrundens vindkraftpark, där hälften äggs av ett kooperativ (Rodrigues et al, 2015, s. 10).

Ekologisk kompensation används som övergripande koncept för åtgärder som gynnar miljön kort- och långsiktigt (Naturvårdsverket, 2016, s. 12). Kring Kriegers Flak kan ekologisk kompensation innebära att placera artificiella rev på havsbotten under kraftverken, som boplats åt fiskar. Skapandet av fredade zoner kan bidra till långsiktig positiv påverkan på fisket i Öresund, då fiskar får möjlighet att öka i storlek.

Tredje lösningen på målkonflikter är en lösning från politiskt håll, som kan innebära att riksintressen kopplade till havsområdet, exempelvis energiutvinning (Hav, 2019a, s. 44 – 47), rangordnas efter mest angelägna samhällsnyttan som ska uppnås och karaktäriseras. Genom återkoppling till nya samrådsförslaget, och införandet av tydlig avgränsning av mest högprioriterade målkonflikterna mellan riksintressen, borde dessa kunna lösas från politiskt håll. Målkonflikter med lägre prioritet och större möjlighet för anpassning, exempelvis rekreation (Hav, 2019a, s. 51), påverkas inte. Resultatet blir att dom mest högprioriterade målkonflikterna och riksintressena diskuteras i samrådet, där aktörer har i uppdrag att finna en gemensam lösning på målkonflikten.

Sammantaget tror jag att vissa målkonflikter kan lösas genom en utvecklad samrådsprocess, som bidrar till ökat samförstånd mellan aktörer och minskar därmed polariseringen mellan aktörer och intressen. För vissa fall kan ekonomisk kompensation vara en del av målkonfliktlösningen, då kompensationen kan användas till att främja tillväxt i kommunen som gynnar kommunen och dess invånare.

Diskussion:

Resultaten visar komplexiteten vid tillståndsprocesser för havsbaserad vindkraft. Fallstudien belyser målkonflikten mellan förnybar energi och skydd av marina områden, samt att den är möjlig att lösa. Lösningen var en konkret och tydlig villkorsgivning enligt Natura 2000-bestämmelserna (Länsstyrelsen Skåne län, 2021).

Resultaten är generaliserbara, då målkonfliktshanteringen kan tillämpas vid liknande tillståndsprocesser för havsbaserad vindkraft med liknande konflikter, exempelvis Stora Middlegrund. En väsentlig aspekt vid hantering av målkonflikten handlar om tydliga villkor som parterna kan enas om (Länsstyrelsen Skåne län, 2021).

Vissa målkonflikter kan gynnas av en lösning från politiskt håll. Av de mer komplexa målkonflikterna är hur Försvarsmakten agerar genom konsekvent säga nej till planerade havsbaserade vindkraftsparker, med hänvisning till sekretess. Regleringsbrevet som styr Försvarsmaktens verksamhet skulle kunna få en komplettering som bidrar till att Försvarsmakten måste söka samexistens med havsbaserad vindkraft.

Det vore intressant att se hur havsplanerna kan utvecklas och få ett tydligare fokus på målkonflikter mellan intressen, där havsplanerna vägleder vilka avvägningar som bör göras. Vidare fördjupad forskning kan vara att studera målkonflikter vid landbaserad vindkraft, där lärdomarna sedan appliceras på havsbaserad vindkraft.

6.2 – Analys av regelverk för havsplanering

Det kan uppstå en planeringskonflikt mellan havsplanerna och den kommunala översiktsplaneringen. Enligt PBL har kommunen övergripande planansvaret för sin mark, vatten och territorialhavet. Kommunala tillstyrkan gäller vid planering av havsbaserad vindkraft i territorialhavet. Tillstyrkan innebär att kommunen har rätt att säga nej till en tänkt vindkraftspark, som kan komma långt in i planeringsfasen. Detta påverkar tillståndsprocessens förutsebarhet negativt. Regeringen har skickat förslag på remiss för ändring av kommunala tillstyrkan. Förslaget handlar om att en kommun på begäran ska ta ställning till om den godkänner eller motsätter att ett visst mark- eller vattenområde tas i anspråk för en tänkt vindkraftsetablering. Ställningstagandet ska motiveras och meddelas i ett beslut inom nio månader från att begäran inkommit (Energimyndigheten, 2021, s. 40 – 41; Lagrådsremiss, 2022, s. 12).

För ekonomiska zonen existerar inget kommunalt veto, då regeringen hanterar tillståndsprocessen. Genom att ändra kommunala vetot, enligt regeringens förslag, ökar i förlängningen förutsägbarheten för tillståndsprocessen, med en ökad förutsägbarhet för projektören, kommunen och samhället i stort (Energimyndigheten, 2021, s. 58 – 63). Det kan

i förlängningen också medföra att havsplanerna kan ges en tydligare vägledande roll, eftersom förutsättningarna för tillståndsprövningen blir tydligare. Långsiktigt leder detta sammantaget till att Sverige enklare kan nå de långsiktiga målen för energiomställningen.

Då havsplanerna nyligen antagits är det viktigt att förstå att hela processen med att tillämpa havsplaner är ny för tillståndsprocesser. Detta kan leda till viss osäkerhet i första tillståndsprocesserna som tillämpar havsplanen som vägledning. I ett större perspektiv kan det vara nödvändigt att hantera osäkerheten i detta stadie, då slutsatserna från tillämpningen av första havsplanerna kan implementeras i framtida havsplaner, och därmed stärka den processen (Hav, 2019a, s. 17 – 18, 21 – 22).

Havsplanen visar att det finns möjlighet att förena flertalet riksintressen vid ett område, under förutsättning att dom kan samexistera. Ett sätt att försöka få till en samexistens mellan vissa riksintressen är att tillämpa en metod av *multi use*, som Steins et al (2021), tar upp i sin studie. I studien nämns bland annat att kombinera havsbaserad vindkraft, bevarande av natur och havsjordbruk som en fleranvändningsmodell (Steins et al, 2021. S. 2). Från ett riksintresseperspektiv sammankopplas havsbaserad vindkraft med energiutvinning, bevarande av natur sammankopplas till natur och havsjordbruk sammankopplas till vattenbruk (Hav, 2019a, s. 44 – 46, 49 – 51 & 55). Vidare kan en sammankoppling ske mellan havsbaserad vindkraft, bevarande av natur och havsjordbruk med några av havsplanens planeringsmål (Hav, 2019a, s. 32 – 36). Genom användandet av *multi use*-metod i svenskt perspektiv, borde detta gynna samhället kort- och långsiktigt, då användningen av havsområdet används mer koncentrerat och kan skapa synergieffekter, exempelvis havsbaserad vindkraft i kombination med en musselodling i området. Synergieffekten blir att musslor renar vattnet och skapar mer liv på havsbotten, som i sin tur gynnar fisket kring området.

Det finns även möjlighet att enbart ett riksintresse ges företräde, om det inte kan samexistera med andra. För framtida havsplaner finns det utrymme att utveckla riksintressena, där vissa krockar mellan riksintressen kategoriseras som förenliga och ej förenliga. Ett exempel är riksintresset för Försvarmakten mot riksintresset för vindbruk. Målkonflikten är speciellt påtaglig från ett Östersjö-perspektiv. Då Försvarmakten med hänvisning till sekretess regelbundet säger nej till vindetableringar, påverkar det den pågående energiomställningen till förnybar energi. Här finns det möjlighet att få Försvarmakten att ändra inställning till vindkraft, genom att Försvarmakten får direktiv från regeringen att verka för att finna samexistens med havsbaserad vindkraft.

Andra utvecklingar till framtida havsplaner och planeringsprocesser, kan vara att ny kunskap och forskning som är relevant för denna typ av planer, implementeras i ett tidigt skede. Det kan exempelvis handla om att användandet av ny teknik vid havsbaserad vindkraft, så vindkraftparkerna inte påverkar Försvarmaktens radarstationer till havs. Detta skulle därmed kunna öka samexistensen mellan intressena, som i förlängningen kan påverka att havsplanerna bidrar till mer rättssäker tillämpning.

Diskussion:

Då havsplanerna är de första som antagits för svenska havsområden, är det för tidigt att dra generella slutsatser som kan sättas in i en större kontext. Resultaten indikerar att havsplanerna

som förvaltningsplaner är nödvändiga för att skapa en samexistens mellan aktörer och intressen som nyttjar havsområdet, samt långsiktigt bidrar till en hållbar utveckling. En tolkning av resultaten ger en bild av att havsplanerna idag inte bidrar till en mer förutsägbar tillståndsprocess för havsbaserad vindkraft, vilket beror på att dom ännu inte tillämpats i konkreta tillståndsprövningar. Genom regulatoriska förändringar från politiskt håll kan förutsägbarheten vid tillståndsprocessen för havsbaserad vindkraft öka.

En av dessa är en översyn och ändring av den kommunala tillstyrkan mot vindkraft som finns på lagrådsremiss från regeringen. Genom att denna ändras enligt remissen, kan en av dom barriärer som finns kring tillståndsprocesser kraftigt reduceras. Genom en sådan ändring får havsplanernas vägledande roll större möjligheter att bidra till en mer rättssäker tillståndsprocess för havsbaserad vindkraft. Vilket bidrar till en utökad utbyggnad av havsbaserad vindkraft som gynnar samhällets energiomställning.

Från ett övergripande planeringsperspektiv är resultaten generaliserbara, då viktiga slutsatser, exempelvis kring planeringsprocessens utformning och hur riksintressen hanteras, kan appliceras på framtida planeringsprocesser både på land och till havs. Möjligheter till fördjupad forskning kan vara hur tillståndsprocessen kan bli mer förutsägbar vid tillståndsprövning av havsbaserad vindkraft. När ändringen kring det kommunala vetot är antagen, finns det möjlighet att fördjupa forskningen kring hur förutsägbarheten har förbättrats vid tillståndsprocesser för havsbaserad vindkraft.

7 Slutsatser

Resultatet i uppsatsen, ger tillsammans med frågeställningar och huvudfrågeställningen följande slutsatser:

- Målkonflikterna vid planering av havsbaserad vindkraft är främst förnybar energi som ställs mot skydd av marina områden, eller förnybar energi som ställs mot Försvarens intressen. Här är det viktigt att förstå att vissa intressen inte kan samsas om ett område.
- Målkonflikten vid Kriegers Flak löstes tack vare en konkret och tydlig villkorsgivning enligt Natura 2000-bestämmelserna.
- Vissa målkonflikter kan sannolikt lösas genom skapandet av en modern samrådsprocess, men mer komplexa målkonflikter kräver lösningar från politiskt håll, exempelvis ge riksintresset för vindbruk eller energiutvinning företräde framför andra riksintressen.
- Regelverket bakom havsplanering kan idag inte bidra till en mer förutsägbar tillståndsprocess, vilket beror på att havsplanerna nyligen antagits och ännu inte tillämpats i tillståndsprocesser. Om förändringar kring tillståndsprocessen åtgärdas från politiskt håll, kan detta troligtvis leda till att havsplanerna bidrar till en mer förutsägbar tillståndsprocess.
- Genom ändring av kommunala vetot som idag har negativ påverkan på vindkraftsetableringar kan tillståndsprocessen bli mer förutsägbar.

Källförteckning

Elektroniska källor, myndigheters webbsidor och vetenskapliga artiklar

- Boverket. 2020. *Rikssintressen är nationellt betydelsefulla områden*.
<https://www.boverket.se/sv/samhallsplanering/sa-planeras-sverige/nationell-planering/rikssintressen-ar-betydelsefulla-omraden/> [Hämtad 2022-03-16]
- Energimyndigheten. 2021. *Nationell strategi för en hållbar vindkraftsutbyggnad*. Stockholm: Energimyndigheten i samarbete med Naturvårdsverket. <https://energimyndigheten.a-w2m.se/FolderContents.mvc/Download?ResourceId=183601> [Hämtad 2022-05-04]
- Energimyndigheten. 2015. *Vägledning om kommunal tillstyrkan vid tillståndsprövning av vindkraftverk*. https://www.energimyndigheten.se/globalassets/fornybart/vindlov/steg-for-steg/vagledning-om-kommunal-tillstyrkan_slutlig-version-2015-02-03.pdf [Hämtad 2022-03-25]
- Energimyndigheten. 2019. *Planering och tillstånd*.
<https://www.energimyndigheten.se/fornybart/vindkraft/vindlov/planering-och-tillstand/> [Hämtad 2022-03-22]
- Energimyndigheten. 2020a. *Tillstånd enligt kontinentalsockellagen*.
<https://www.energimyndigheten.se/fornybart/vindkraft/vindlov/planering-och-tillstand/svenskt-vatten/provningsprocessen/tillstand-enligt-kontinentalsockellagen/> [Hämtad 2022-03-22]
- Energimyndigheten. 2020b. *Svensk ekonomisk zon*.
<https://www.energimyndigheten.se/fornybart/vindkraft/vindlov/planering-och-tillstand/svensk-ekonomisk-zon/> [Hämtad 2022-03-22]
- Energimyndigheten. 2020c. *Tillstånd eller dispens för intrång i skyddade områden enligt miljöbalken*.
<https://www.energimyndigheten.se/fornybart/vindkraft/vindlov/planering-och-tillstand/svenskt-vatten/provningsprocessen/tillstand-eller-dispens-for-intrang-i-skyddade-omraden-enligt-miljobalken/> [Hämtad 2022-03-22]
- Energimyndigheten. 2020d. *Kommunens tillstyrkan*.
<https://www.energimyndigheten.se/fornybart/vindkraft/vindlov/planering-och-tillstand/svenskt-vatten/provningsprocessen/kommunens-tillstyrkan/> [Hämtad 2022-03-22]
- Energimyndigheten. 2020e. *Tillstånd för elnät*.
<https://www.energimyndigheten.se/fornybart/vindkraft/vindlov/planering-och-tillstand/svenskt-vatten/provningsprocessen/tillstand-for-elnat/> [Hämtad 2022-03-22]
- Haggett, C. Gray, T. Bell, D. 2010. Offshore wind farms and commercial fisheries in the UK: A study in stakeholder consultation. *Ethics, Place & Environment, Vol 8(2)*, s. 127 – 140.
<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13668790500237013?needAccess=true> [Hämtad 2022-04-27]
- Havs- och Vattenmyndigheten. 2022. *Regeringen fattar beslut om Sveriges första havsplaner*.
<https://www.havochvatten.se/arkiv/aktuellt/2022-02-15-regeringen-fattar-beslut-om-sveriges-forsta-havsplaner.html> [Hämtad 2022-03-21]
- Havs- och Vattenmyndigheten. 2019a. *Havsplaner för Bottniska viken, Östersjön och Västerhavet*. Göteborg: Havs- och Vattenmyndigheten.
<https://www.havochvatten.se/download/18.4705beb516f0bcf57ce1b184/1604327609565/forslag-till-havsplaner.pdf> [Hämtad 2022-03-04].

Havs- och Vattenmyndigheten. 2019b. *Redogörelse för dialogen i havsplaneringen*. Göteborg: Havs- och Vattenmyndigheten.

<https://www.havochvatten.se/download/18.4705beb516f0bcf57ce1aa4b/1604327565285/redogorelse-for-dialogen-i-havsplaneringen.pdf> [Hämtad 2022-03-21]

Havs- och Vattenmyndigheten. 2019c. *Redogörelse för dialogen i havsplaneringen*.

<https://www.havochvatten.se/download/18.4705beb516f0bcf57ce1aa4b/1604327565285/redogorelse-for-dialogen-i-havsplaneringen.pdf> [Hämtad 2022-04-22]

Havs- och Vattenmyndigheten. 2019d. *Granskningsredogörelse förslag till havsplaner*.

<https://www.havochvatten.se/download/18.4705beb516f0bcf57ceddf6/1604327269244/granskningsredogorelse.pdf> [Hämtad 2022-04-22]

Havs- och Vattenmyndigheten. 2016. *Färdplan havsplanering*.

<https://www.havochvatten.se/download/18.6e7da7f9157b7c5f41478b3/1477991596993/fardplan-havsplaneringen-161010.pdf> [Hämtad 2022-03-24]

Länsstyrelsen Skåne län. 2016. *Utpekande av nya Natura 2000-områden för tumlare och sjöfågel samt justering av gräns i ett befintligt område i Skåne 2016*.

https://www.lansstyrelsen.se/download/18.2e0f9f621636c844027ea5c/1527514998969/Missiv_utpekande_tumlare_och_sjofagel.pdf [Hämtad 2022-04-01]

Länsstyrelsen Skåne län. 2021. *Beslut om tillstånd enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken för uppförande och drift av vindkraftspark vid Kriegers Flak samt nedläggande av sjökablar m.m. inom Sveriges ekonomiska zon*.

[file:///C:/Users/edwar/Downloads/Beslut%20om%20bifall%20med%20villkor%20\(16953531\)%20-%20Kriegers%20Flak,%20Natura%202000%20beslut.pdf](file:///C:/Users/edwar/Downloads/Beslut%20om%20bifall%20med%20villkor%20(16953531)%20-%20Kriegers%20Flak,%20Natura%202000%20beslut.pdf) [Hämtad 2022-04-15]

Naturvårdsverket. 2016. *Ekologisk compensation – En vägledning om compensation vid förlust av naturvärden*. Stockholm: Naturvårdsverket

<https://www.naturvardsverket.se/globalassets/media/publikationer-pdf/0100/978-91-620-0179-7.pdf> [Hämtad 2022-05-12]

Pomeroy, R. F, Douvere. 2008. The engagement of stakeholders in the marine spatial planning process. *Marine Policy*, 32(5): 816 – 822.

<https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S0308597X08000705?token=7816BBA602231DB51B135F58A657781E44FCF14D11F657EA899C274010455C935156541762055866EB92E50683D08FCF&originRegion=eu-west-1&originCreation=20220428134544> [Hämtad 2022-04-28]

Regeringen. 2022. *Sveriges första havsplaner möjliggör snabbare utbyggnad av havsbaserad vindkraft*. <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2022/02/sveriges-forsta-havsplaner-mojliggor-snabbare-utbyggnad-av-havsbaserad-vindkraft/> [Hämtad 2022-04-20]

Regeringen. 2022b. *Regeringen fattar beslut som skyndar på utbyggnaden om havsbaserad vindkraft*.

<https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2022/05/regeringen-fattar-beslut-som-skyndar-pa-utbyggnad-om-havsbaserad-vindkraft/> [Hämtad 2022-05-23]

Rodrigues, S. Restrepo, C. Kontos, E. Teixeira Pinto, R. Bauer, P. 2015. Trends of offshore wind projects. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 49 (September 2015): 1114 – 1135.

https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1364032115003627?casa_token=cvPPInCprAsAAA:-nN38DOrMRrQPdJq-WeFt1LRIjk7mH4V0FEvrQWgOEUPrIU93PHWy7CAkdfNrE4YlXhrDDyiNVT9#bib17 [Hämtad 2022-04-27]

Steins, N A. Veraart, J A. Klostermann, J E.M. Poelmann, M. 2021. Combining offshore windfarms, nature conservation and seafood: Lessons from a Dutch community of practice. *Marine Policy*, 126 (2021): Ej sidtal tillgängligt.

<https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S0308597X20310228?token=D61039B385C77F50B8C843650AE6630E88C575F94B3075D7F001236DFF396A73E74DBE9F349A0A413DA426383E585F16&originRegion=eu-west-1&originCreation=20220428133905> [Hämtad 2022-04-28]

Vattenfall. U.å. *Kriegers Flak*. <https://group.vattenfall.com/se/var-verksamhet/vindprojekt/kriegers-flak>. [Hämtad 2022-03-11]

Vattenfall, U.å. *Ansökan om ändringstillstånd Kriegers Flak* <https://group.vattenfall.com/se/var-verksamhet/vindprojekt/kriegers-flak/ansokan-om-andringstillstand> [Hämtad 2022-03-15]

Vattenfall, 2021. *Svenska Kriegers Flak: Natura 2000-tillstånd steg mot mer fossilfri el i Skåne* <https://group.vattenfall.com/se/nyheter-och-press/nyheter/2021/svenska-kriegers-flak-natura-2000-tillstand-steg-mot-mer-fossilfri-el-i-skane> [Hämtad 2022-03-15]

Vattenfall, 2019. *Samrådsunderlag anslutningskabel inom svenskt territorialvatten*. <https://group.vattenfall.com/se/siteassets/sverige/var-verksamhet/vindprojekt/kriegers-flak/svenska-kriegers-flak-samradsunderlag-anslutningskabel-1-1-7-kap-mb.pdf> [Hämtad 2022-04-15]

Vattenfall, 2018. *MKB kapitel 9 Miljö- och hälsoeffekter* <https://group.vattenfall.com/se/siteassets/sverige/var-verksamhet/vindprojekt/kriegers-flak/skf-mkb-kapitel-9-miljo--och-halsoeffekter-komprimerad.pdf> [Hämtad 2022-04-22]

Zhang, Y. Zhang, C. Chang Chiang, Y. Liu, W-H. Zhang, Y. 2017. Offshore wind farm in marine spatial planning and the stakeholders engagement: Opportunities and challenges for Taiwan. *Ocean and Coastal Management* 149 (2017): s. 69 – 80. <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S0964569117302648?token=A98188672BA27749A5D59316EEC9A1432D3F0A01B1D190FA75E88AC054852BBB750C219C0C5A6DCB09F6921CF0DF014E&originRegion=eu-west-1&originCreation=20220427185823> [Hämtad 2022-04-27]

Juridiska källor:

Europaparlamentets och rådets direktiv 2014/89/EU den 23 juli 2014, om upprättandet av en ram för havsplanering.

Europaparlamentets och rådets direktiv 2008/56/EG den 17 juni 2008, om ett ramdirektiv om en marin strategi.

Lagrådsremiss. (2022). *Tidigt kommunalt ställningstagande till vindkraft*. <https://www.regeringen.se/492a45/contentassets/b7f9849e022e452cbfae9256579821e9/tidigt-kommunalt-stallningstagande-till-vindkraft> [Hämtad 2022-04-30]

Regeringsbeslut nr 17, mål M2004/4159/F/M, den 29/6 – 2006, angående Vattenfalls ansökan om uppförande av vindkraft vid Kriegers Flak, Öresund.

Regeringsbeslut nr 1:5 mål, M2012/2276/Me, den 18/12 – 2014, angående Vattenfalls ansökan om uppförande av vindkraft vid Kriegers Flak, Öresund.

SFS 2010:1341. *Havsmiljöförordning*

SFS 2015:400. *Havsplaneringsförordningen*

SFS 1966:314. *Lag om kontinentalsockeln*

SFS 1992:1140. *Lag om Sveriges ekonomiska zon*

SFS 1998:808. *Miljöbalken*

SFS 2010:900. *Plan- och bygglagen*

Vattenfall, Ansökan om ändring av tillstånd, den 25/9 – 2018, angående Vattenfalls ansökan om uppförande av vindkraft vid Kriegers Flak, Öresund

Tryckta böcker:

Alvehus, J. (2013). *Skriva uppsats med kvalitativ metod: en handbok*. Stockholm: Liber

Ahrne, G. & Svensson, P. (2015). *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm: Liber

Agnafors, M. & Levinsson, M. (2019). *Att tänka uppsats*. Malmö: Gleerups.

Rienecker, L. & Jörgensen, P.S. (2018). *Att skriva en bra uppsats*. Stockholm: Liber.

Sandgren, C. (2021). *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare – Ämne, material, metod, argumentation och språk*. Stockholm: Norstedts Juridik